

بررسی نقش احیاء بناها و بافت های مسکن روستایی با تأکید بر ارزش های مکانی

افشار صیدمرادی^۱، سعید یوسفی^۲، عزت اله نظرییگی^۳

۱- کارشناسی ارشد عمران، عضو تیم مهندسی مشاور آکروپل آرا

۲- مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد ایلام

۳- مدرس دانشگاه فنی ایلام

چکیده:

بافت کالبدی روستاهای ایران ضمن برخورداری از ارزش های معماری همانند سادگی و بی پیرایگی؛ دارای الگوهای بصری و زیبایی شناختی، هماهنگی با عملکرد زیستی و معیشتی، استفاده از مصالح بوم آورد و دانش بومی است. در این میان بافت کالبدی برخی از روستاهای کشور به دلیل برخورداری از ویژگی های خاص معماری، تاریخی و فرهنگی به عنوان میراثی ارزشمند و به جای مانده از نیاکان ما به شمار می رود که حفظ و نگهداری آنها از اهمیت فراوانی برخوردار است. از این رو انجام اقدام مناسب برای حفاظت و احیاء بناها و بافت های روستایی ضرورت می یابد. ساکنان روستا، مسئولان دولتی ذی ربط و همچنین گردشگران به عنوان نیروی اصلی حفاظت و احیاء بناها در بافتهای با ارزش روستایی می باشند که نقش تأثیر گذاری بر عهده دارند. امروزه برنامه توسعه بخش روستایی بیشترین توجه را به سمت جنبه های حقوقی، خدمات رفاهی، راههای دسترسی و توسعه زیر بنایی بافتهای روستایی دارد که در این فرایند حفاظت و احیاء بناها و بافتهای مسکن روستایی مورد دقت و توجه قرار نمی گیرد. لذا همه مشکلات و کمبودها ناشی از نبود اطلاعات کافی، عدم برنامه ریزی جامع و نبود منابع مالی در این خصوص می باشد. مقاله حاضر سعی دارد ضمن تأکید بر ارزشهای مکانی و میراثی و تلاش در جهت جذب صنعت گردشگری و توریسم به حفاظت و احیاء بناها و بافتهای معماری مسکن روستایی بپردازد.

کلمات کلیدی: حفاظت و احیاء، ارزش های مکانی، مسکن روستایی، صنعت گردشگری.

1- مقدمه

حریم گذاری بر موجودیت های فضایی و موضوع های مکانی، به مثابه عملیاتی در نظر گرفته می شود که بازدارنده و نگهدارنده وضع موجود عرصه و اعیان به شمار می آید و هدف از آن، حفاظت از بناها و مجموعه ها می باشد (فلامکی، 1385). حفاظت و احیاء بناها و بافت های مسکن روستایی در ارتباط مستقیم با زندگی ساکنان و عرصه های اجتماعی و اقتصادی روستا می باشد که سلسله مراتبی زنجیره ای با هم دارند و هر دانه ارتباط مستقیمی با کل مجموعه برای تأکید بر ارزشهای مکانی از تمام وجوه و موجودیت ها دارد. ابتدا بحث وجود روستا و مکان های با ارزش و نحوه پیدایش و سیر تحول در ادوار گذشته تا کنون می بایست مورد بررسی قرار گیرد و اینکه با شناخت و درک میان نظام درونی (ضعف و قوت) و نظام بیرونی (فرصت و تهدید) و مکان سنجی عینی و واقعی بتوان علاوه بر حفاظت و احیاء بناها و بافت ها، نگاهی به اقتصاد و منافع روستا داشت. روستا محیطی است که ارتباط و زندگی در تعادل بین انسان و طبیعت است. ارتباطی که با احترام متقابل آمیخته شده است. گردشگری که به قصد بازدید از مکان های با ارزش که در روستا واقع شده است چند روزی را در آنجا بسر می برد، در هر صورت بار اقتصادی مثبت برای روستا دارد. با توجه به رابطه تنگاتنگ نحوه زندگی و نوع سکونت در جوامع روستایی، شناخت واقعی مسکن روستایی در گرو شناخت زندگی روستائیان در ابعاد مختلف فرهنگی، اجتماعی و معیشتی است که در مطالعات کالبدی فیزیکی کمتر مورد توجه قرار می گیرد (شاکری زاد ابیانه، 1389). امروزه صنعت گردشگری در جهان توسعه فراوانی یافته است و بسیاری از کشورها از این رهیافت توانسته اند وضعیت خویش را تا حد در خور توجهی بهبود بخشیده و بسیاری از مشکلات خود از قبیل بیکاری، پایین بودن سطح درآمد، سرانه و کمبود درآمد ارزی را کاهش دهند.

2- طرح مسئله

اجرای طرحهای حفاظتی و احیاء بناها و بافت های مسکن روستایی و حتی نوسازی با احترام به کالبد و بافت با ارزش روستا جهت ارتباط بهتر مکانی و توسعه صنعت گردشگری، ضروری به نظر می رسد. گردشگران با کسب معرفت درباره ابعاد فرهنگی-زیست محیطی طبیعت هر منطقه و کشوری به دوستاناران و حافظان طبیعت می پیوندند. قدر مسلم فعالیت های توریستی بر روی محیط زیست تأثیر گذار است و برای جلوگیری و یا کاهش اثرات منفی آن در محیط زیست لازم است برنامه ریزان و دست اندکاران به هنگام تهیه طرح های جامع و تفصیلی از یکطرف نیازهای اساسی در جهت حفاظت و احیاء بناها و بافت های روستایی را پیش بینی کنند و از سوی دیگر نسبت به اثرات مثبت آن بیندیشند. در این مجال سوالاتی در این خصوص مطرح می گردد که ابتدا می بایست نقش و تأثیر حفاظت و احیاء بناها و بافت های معماری مسکن روستایی را بر توسعه صنعت گردشگری پذیرفته باشیم:

- 1) آیا تعیین حریم برای بناها و بافت ها و مجموعه های با ارزش مکانی در روستاها جایگاه خود را به عنوان امری ضروری جهت حفاظت و احیاء، آنطوری که باید بدست آورده است؟
- 2) آیا تعیین حریم بر ارزش های مکانی بناها و مجموعه ها چه در باب کالبدی و فضایی، بخصوص در روستاهایی که دارای بافت با ارزش اند به چه میزان از سوی دستگاه های دولتی و خصوصی در امر مداخله برای احیاء، حفاظت، بهسازی و حتی نوسازی رعایت می گردد؟

3- روش پژوهش

هر پژوهش علمی نیاز به یک روش پژوهش متناسب با موضوع خود دارد. انتخاب روش در تمامی فرآیند و مسیر پژوهش از اصول راهبردی یک پژوهش علمی است. روش مواجهه با مسئله و پژوهش در ارتباط تنگاتنگ و دو سویه با ساختار و ماهیت پژوهش است. از همین رو برای ایجاد شالوده ای انسجام بخش به این پژوهش، بر اساس مطالعات کتابخانه ای با استفاده از کتب و

شبکه جهانی اینترنت و مطالعات میدانی ضمن مصاحبه با ساکنان روستاها، دهیاری ها، بخشداری ها، و حضور فیزیکی جهت بررسی توانمندی های روستاها در چند نمونه بافت روستایی واقع در استان ایلام انجام شده است.

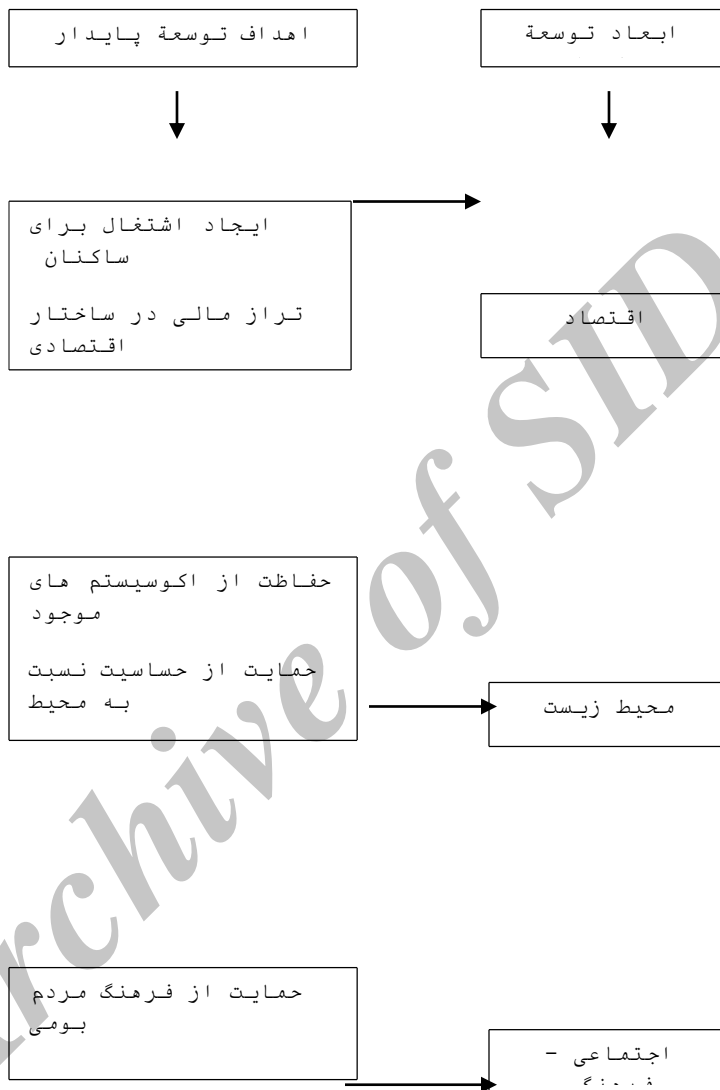
4- صنعت گردشگری

از آنجا که اکوتوریسم بیان علاقه مندی انسان به مظاهر طبیعی و جاذبه های ذاتی آن است، که در سالهای اخیر با صنعتی شدن جوامع، پیشرفت صنعت، حمل و نقل و نیازمندی به گذران اوقات و فراغت برای کاهش فشارهای روانی، با استقبال چشمگیری روبرو شده است، بهره برداری از این احساس نیاز در مناطق مستعد و دارای جاذبه های طبیعی سبب شکل گیری صنعت گردشگری بر پایه طبیعت یا اکوتوریسم شده که در بهبود وضعیت این مناطق سهم قابل توجهی داشته است. ایران سرزمینی با شرایط اقلیمی متنوع و آثار و چشم اندازهای طبیعی بکر، زیبا و منحصر به فرد می باشد. بنابراین ایران از نظر منابع طبیعی جزو ده کشور برتر دنیا می باشد که می تواند از اثرات حاصل از گردشگری در کاهش مشکلات بیکاری و درآمد اقتصادی بهره مند شود، اما با توجه به آمارهای موجود ایران از این فرصت بهره کافی را نبرده است. بطوریکه تنها در میان کشورهای اسلامی رتبه دهم را دارا می باشد (ابوالحسنی نژاد، 1382). سال 2002 از سوی سازمان ملل متحد به عنوان سال بین المللی اکوتوریسم شناخته شده است، بایستی آن را به عنوان یک اعلان عمومی برای پایداری بیشتر فعالیت اکوتوریسم و نقطه آغازی برای بازبینی سایر انواع گردشگری با در نظر گرفتن اثرات آن بر جامعه میزبان و محیط زیست طبیعی و سهم آن در توسعه مناسب محیط زیست و جامعه انسانی دانست. بنا بر تعریف سازمان جهانی گردشگری؛ اکوتوریسم را اینگونه تعریف می کند: نوعی از گردشگری که در آن مسافرت به مناطق طبیعی با اهداف مطالعاتی و بهره بصری از مناظر طبیعی و حیات وحش و با توجه به جنبه های فرهنگی هم در گذشته و هم در حال صورت می پذیرد (رنجبریان، زاهدی، 1384). گردشگری موضوعی انسانی است و مطالعه آن مستلزم روشی همچون پدیده شناسی می باشد که تحقیقات خود را فقط به حقایق مادیگری (ماتریستی) محدود نمی کند و به علت اینکه مبتنی بر تجربه (احساس و ادراک شده) می باشد، هر کس باید مشاهدات شخصی خود را از پدیده ای که تجربه کرده است، بیان کند. نکته مهم اینکه حفاظت و احیاء بناها و بافت های معماری مسکن روستایی با تأکید بر نقش ارزشهای مکانی در بافت روستاها و توسعه صنعت جذب گردشگری تابع تعیین حریم و ارزش گذاری است. این امر تأکید بر جذب گردشگر، متناسب با چشم اندازهای محیطی و طبیعی و با رعایت الگوی مناسب روستایی و بافت کالبدی روستا جهت توسعه ای پایدار دارد.

4-1- گردشگری پایدار

گردشگری عبارت است از هر آنچه به گردشگران و خدمات مرتبط با آنان مربوط می شود. بر اساس این تعریف گردشگری به مجموعه فعالیت هایی اطلاق می شود که در فرآیند جذب و میهمان داری بین گردشگران، سازمان های مسافرتی، دولت های مبدأ، دولت های میزبان و مردم محلی برقرار می شود (زاهدی، 1382). گردشگری پایدار نیازهای کنونی گردشگران و همچنین نسل های آتی را پاسخ می دهد و بین ابعاد محیطی، اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی تعادل برقرار می سازد، یعنی گردشگری پایدار به دنبال سنجش ظرفیت تحمل اکولوژیکی، امکان سنجی اقتصادی و مقبولیت اجتماعی- فرهنگی است (Elsasser et al, 1995). مفهوم توسعه پایدار گردشگری با مفاهیم توسعه پایدار و گردشگری پایدار در ارتباط است. توسعه پایدار در گردشگری نمی تواند به تنهایی توسط یک عامل واحد صورت پذیرد. بنابراین این می بایست در جستجوی عاملانی برای تحقق توسعه پایدار بود. توسعه پایدار سه بعد اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی را در بر می گیرد، این ابعاد دارای ساختار مشخص و نظامی سلسله مراتبی هستند، علاوه بر این هر یک از این ابعاد از وزن مخصوص به خود در توسعه پایدار برخوردارند. تعیین وزن هر یک از این ابعاد به ویژگی های موضوع مورد مطالعه دارد.

نمودار شماره (2) ابعاد توسعه پایدار.



مأخذ: University of Dortmund (2000)

4-2- اکوتوریسم و توسعه پایدار

اکوتوریسم ابزاری است جهت توسعه پایدار و دستیابی به اکوتوریسم حقیقی، با معیارها و شاخص های واقعی آن، چالشی بزرگ و اقدامی پر زحمت ولی بسیار با ارزش است، زیرا زمانی که به آن دست می یابیم، جامعه و محیط زیست، هر دو از آن بهره مند می شوند. اگرچه طرح و رواج کلمه "اکوتوریسم" به دهه های اخیر برمی گردد، اما با هدفی باز می گردد که برای بیش از دو دهه مؤسسات، نهادها، آژانس های دولتی و سازمان های غیردولتی و جوامع مختلف به دنبال آن بودند. اکوتوریسم، بخشی در حال گسترش از بازار بزرگ توریسم، بر مبنای طبیعت است (شاهنده، 1380). توسعه پایدار بر اساس نیازهای انسانی و متناسب با ظرفیت های محیطی در بعد زمان اتفاق می افتد و پایداری آن در محکم بودن استخوان بندی نیست، بلکه در انعطاف پذیری و سیستماتیک بودن و تلفیق آن با اکوسیستم است که در کنارش باید به اکوسیستم های انسانی هم توجه شود در نهایت این هماهنگی ها به پایداری در خور بودن و ماندگار بودن خواهد رسید، پس اکوتوریسم دارای ظرفیت است که طبق آن برنامه ریزی می شود (هاشمی، 1380). هر نوع فعالیت انسانی وابسته به منابع اکولوژیکی پایدار نمی ماند مگر اینکه به درستی برنامه ریزی و سازماندهی شود، چرا که اگر از منابع تجدید ناپذیر جهت تولید سالانه بهره برداری شود پایداری آن به خطر می افتد. مسئله دیگر این است که گسترش شهرنشینی، از عوامل شکل گیری و تکامل اکوتوریسم می باشد (باغبان جلودار، 1380). شروع مباحث گردشگری پایدار در جوامع غربی مربوط به سالهای آغازین دهه 1970 برمی گردد. در گردشگری برنامه ریزی توسعه و عملیات باید جزوی از استراتژی توسعه و نویدبخش ثبات و پایداری برای یک ناحیه یا یک کشور باشد، برنامه ریزی توسعه و فعالیت های صنعت جهانگردی باید همه جانبه و جامع، دربرگیرنده همه بخش ها باشد تا سازمان های مختلف دولتی، شرکت های خصوصی و افراد بتوانند در آن شرکت کرده و از مزایای آن بهره گیرند (منشی زاده، 1384).

5- تدوین مبانی طراحی و حفظ ارزشهای مکانی روستا

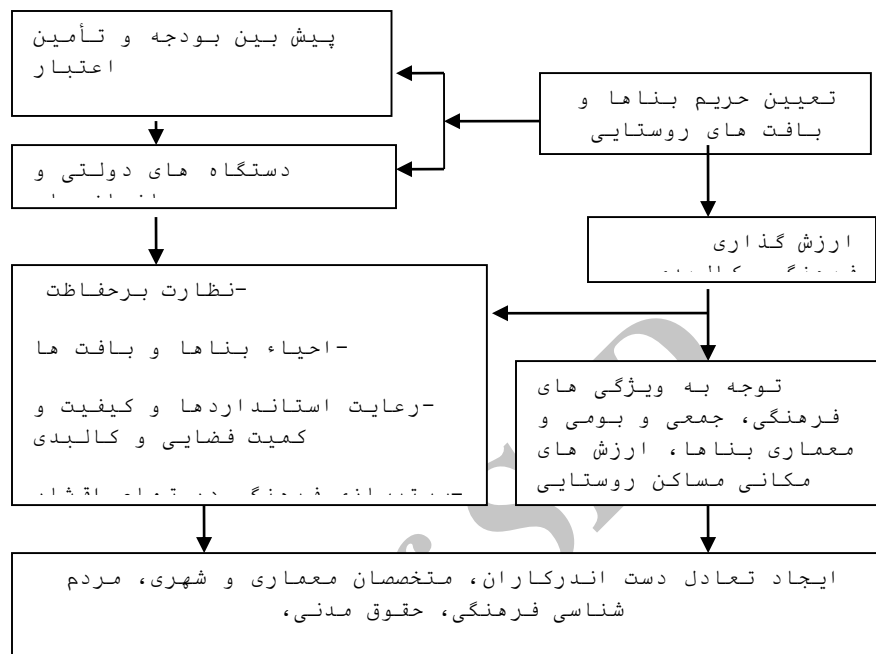
بهبودی و نوسازی بافت های با ارزش روستایی و تعدادی محدود از بازسازی های موفق پس از سانحه نشان می دهد که برنامه ریزی و طراحی روستایی جز از طریق تعامل و روابط متقابل با روستائیان، آن هم در مقیاس اجرایی حاصل نتواند شد. لازم است که از همان ابتدا، روستا در چرخه تصمیم سازی، تصمیم گیری، برنامه ریزی، طراحی و اجرا حضور مستقیم و تعیین کننده داشته باشد. مقیاس روستا مشارکت واقعی را در دستور کار قرار می دهد و باز خوانی سازمان فضایی و کالبدی روستا جز از طریق این مشارکت میسر نخواهد شد. استفاده از دانش بومی، بازآموزی و معاصر سازی این دانش، استفاده از مصالح بوم آورد و باز تولید و معاصر سازی آن ها، بسیج نیروهای خفته روستایی و آموزش آنها برای کاربست مجدد دانش بومی در زمینه باز تولید سازمان فضایی و کالبدی روستا، شرط لازم برای تدوین مبانی طراحی روستایی است (حبیبی، 1389). در گردشگری روستایی منابع فرهنگی، طبیعی و تاریخی نواحی روستا به عنوان کالای فرهنگی گردشگری قابل عرضه اند. گردشگری روستایی موجب رشد اقتصادی، ایجاد تنوع و ثبات در اشتغال، پویایی تجارت و صنایع، گسترش فرصت هایی برای رشد درآمد بصورت فعالیت های چند گانه و ایجاد محصولات کشاورزی جدید می شود (ترابی، 1387). به دلیل گسترش زندگی شهرنشینی و ماشینی، بسیاری از مردم تمایل دارند به محیط های آرام با زندگی سنتی سفر کنند و این نوع گردشگری شباهت زیادی به گردشگری بومی دارد. دیدن نحوه زندگی روستاییان هم از لحاظ چگونگی دامداری و کشاورزی و هم به جهت وجود زیبایی های مکانی و بناها و بافت های با ارزش مورد علاقه گردشگران می باشد. البته بسیاری از مطالعات تاریخی و حتی مکاشفات باستان شناسی ریشه در اطلاعات برخی از سفرنامه ها دارد لذا جذب گردشگر و جهانگرد می تواند موجب شناساندن ویژگی های بومی و محلی به آیندگان گردد. حال گردشگر به کسی گفته می شود که به منظوری غیر از کار و کسب درآمد، برای مدتی بیش از یک شب یا کمتر از یکسال به سرزمینی جز محیط متعارف خود پای می گذارد و در آن اقامت می گزیند. البته گردشگر بومی و منطقه ای دارای تعاریف دیگری می باشد. گردشگری (توریسم) شامل کلیه فعالیت هایی است که گردشگران در هنگام سفر انجام می دهند و شامل برنامه ریزی برای سفر و جابجایی میان مبدأ و مقصد و نظایر آن می باشد. ساماندهی صنایع دستی و توانمندی های روستا می تواند منافع اقتصادی را برای ساکنان در بر داشته باشد و موجب جلوگیری از متروکه شدن و یا تخریب این مکان ها شود و نقش مهمی در جذب گردشگر داشته باشد.

6- تعیین حریم در بخش حفاظت و احیاء

امروزه مداخلات مرمتی به عنوان تعمیر در بناها و بافت ها بیشتر مورد توجه است تا حفاظت. فرآورده های معماری- شهری در هر مقیاس که باشند و روزی که زندگی در آنها متوقف گردد، روی به تخریب می گذارند و به میدان آمدن هرگونه پدیده فرساینده ای نو در بناها و آبادی های رها شده، با پدیده هایی که پیش تر بوده اند ترکیب و روند تخریب را تندتر می نمایند (فلامکی، 1385). راه جلوگیری از تخریب و ترک ساکنان بافت های روستایی با شناخت و درک هویت ها و ارزش ها و توانمندی ها در روستا حاصل می گردد و با نگرشی چند وجهی و موشکافانه به بسترهای ممکن در روستا جهت احیاء و حفاظتی پایدار در راه توسعه منابع اقتصادی و جذب گردشگری می توان بر موانع و مشکلات فائق آمد. جایی که همزیستی با محیط، خود، به معنای حرمت گذاری زیستمدان قدیمی بر آن، به معنای تضمین ماندگاری و پایداری حیاط که به شمار می آید و از این روی است که حریم گذاری بر آن، از دیدگاهی کهن برخوردار است و نیاز به ماندگاری، که توجه به معنایی گسترده و ژرف را مطرح می کند. تعیین حریم و ارزش گذاری برای تحقق توسعه ای پایدار در روستا و حفاظت از ویژگی های بافتی و ارزش های مکانی تابع نکاتی می باشد که عبارتند از: بهبود وضعیت اقتصادی و معیشتی ساکنان، حفاظت از میراث فرهنگی، پاسخگویی به نیازهای ساکنان، بهبود کارکرد اجتماعی در ارتباط با ارزشهای مکانی و صنعت گردشگری، توجه به هویت و ارزش های بومی و محلی روستا، ممانعت از آلودگی های محیطی، بهبود فضا و کالبد روستا بخصوص بافت های با ارزش، استفاده از چشم اندازهای محیطی و طبیعی و... . تعیین حریم برای درون بناها و بافت های با ارزش به معنای جلوگیری از خسارت و آسیب به آنهاست که با برنامه ریزی در طرح های حفاظتی برای تعیین سیرکولاسیون حرکتی در بناها و بافت ها می توان از بکارگیری تجهیزات متناسب با وضع موجود بنا برای جلوگیری از آسیب، بیشترین استفاده را برد.

مکان گزینی با احترام به کالبد روستا و رعایت حریم کیفی، منظری و فنی در ایجاد مکان های رفاهی و خدماتی برای گردشگران در طرح های حفاظتی بهسازی بایستی رعایت شود. درک و شناخت از بناها و بافت ها، با تأکید بر ارزش های مکانی به عنوان ابزاری برای ممانعت از آسیب های فرهنگی و اجتماعی روستا در توسعه صنعت گردشگری به کار برده می شود.

نمودار شماره (1) تعیین حریم بر توسعه ارزش های فرهنگی.



مأخذ: نگارنده

7- نتیجه

یکی از گام های اساسی در جهت ارتقای توسعه هر کشوری استفاده بهینه از کلیه منابع آن با مدیریت علمی است. روند کنونی توسعه گردشگری در سطح جهان ایجاب می کند که از تمامی امکانات و منابع طبیعی در جهت کسب منافع بیشتر استفاده شود و هیچ مانعی در برابر این بهره اقتصادی قابل توجه نیست. برای توسعه گردشگری باید نگرش مردم و دولت به این صنعت تغییر یابد و سپس برای تأمین امکانات و زیرساخت ها و همچنین پیاده سازی یک الگوی موفق در کشور گام برداشت. حفاظت و احیاء بناها و بافت های روستایی در ارتباط با صنعت گردشگری، تابع تعیین حریم و ارزش گذاری است. در این میان توجه به نیازمندی ها و توانمندی های موجود در روستا با نگاهی به جذب گردشگر به عنوان صنعت گردشگری برای توسعه ای پایدار و سکونت روستایی مدنظر است. مکان های با ارزش روستایی در هر مقیاسی که باشند، روزی که زندگی در آنها متوقف گردد، روی به تخریب می گذارند. چگونگی آمیزشی با طبیعت و بهره وری از موهبت های طبیعی با عنایت به تضمین پایداری و ارتباط با صنعت گردشگری و اکوتوریسم می بایست در چارچوب تعیین حریم برای نیل به حفاظت و احیاء بناها و بافت ها باشد. می بایست شناخت توانمندی ها و تهیه و تدوین طرح ها و برنامه ها متناسب با نیازها و خواسته های ساکنان از طریق ارتباط کارگروه های تخصصی و دهیاری ها صورت گیرد. حال پس از تعیین حریم در طرح ها در جهت حفاظت و احیاء بناها و بافت های روستا در ارتباط با مکان های با ارزش به صورت فنی و اجرایی مطابق با نوع برنامه ریزی زمانی اعمال می گردد. حریم گذاری در بناها و بافت های روستایی جهت حفاظت نیازمند برنامه ریزی و بسترسازی فرهنگی در محیط روستا برای رعایت اصول فنی، کیفی و منظر از سوی ساکنین می باشد. امروزه طرح های بهسازی و نوسازی در فضای کالبدی و فعالیتی روستا بیشتر از طرح های حفاظتی و مرمتی مطابق اصول مرمت مورد توجه می باشد لذا مداخله در این مکان ها نیازمند به تشکیل کارگروه های حفاظت، مرمت و احیاء است که متشکل از مهندسان مرتبط با نوع مداخله در حریم گذاری و ارزش گذاری می باشد. این نکته دور از ذهن نیست که علاوه بر نقش دستگاه های دولتی در جهت حفاظت و احیاء بناها، نقش ساکنین روستاها نیز بسیار حائز اهمیت است.

منابع فارسی:

- شاپلی، ریچارد جولیا، گردشگری روستایی، ترجمه منشی زاده، رحمت اله و نصیری، فاطمه، جلد 1، ویرایش اول، تهران، نشر منشی، 1380.
- منشی زاده، رحمت اله، اندر مقوله گردشگری، ویرایش اول، تهران، نشر پیام مؤلف، 1384.
- فلامکی، محمد منصور، شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب، جلد 1، ویرایش دوم، تهران، نشر فضا، 1385.
- مرادی، محب علی، دوازده درس مرمت، وزارت مسکن و شهرسازی، جلد 1، ویرایش اول، تهران، نشر علمی و فرهنگی.
- رنجبران، بهرام و محمد زاهدی، خدمات صنعت گردشگری، 1384.
- ابوالحسنی نژاد، بیژن، قابلیت و محدودیت های اقلیمی صنعت گردشگری در شهر رامسر و تنکابن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران، 71-63، 1382.
- باغبان جلودار زاده، علی، صنعت و توریسم و راه های توسعه آن در منطقه شمال با تأکید بر بابلسر، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تبریز، تبریز، 50-36، 1380.
- ترابی، حمید، مرمت و باز زنده سازی بافت های روستایی با تأکید بر توسعه فضای جمعی، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران، تهران، 109-103، 1387.
- شاهنده، بهزاد، "اکوتوریسم تنها طبیعت گردی نیست"، نشریه سفر، 15، 23، تهران، 1380.

- حبیبی، محسن و شیرین بارول و مریم خجسته و پریا نگهداری کیا، "طراحی روستایی، مشارکت و توسعه پایدار"، نشریه مسکن و محیط روستا، 3، 132، تهران، 1389.

- شاکری زاد ابیانه، عباس و سارا مسگری هوشیار و حسن میری، "بازشناسی خانه در ابیانه"، نشریه مسکن و محیط روستا، 14، 131، تهران، 1389.

منابع لاتین:

-Elsasser,HWachter.,DDenzler,S;Frosch,RAbegg,BNachhaltigkeit im Tourismus,inBecker,C.(pub). Ansätze fur eine nachhaltige Regionaletwicklung mit. (1995)

-University of DortmundSustainable Regional Development fir Tourism in County Donegal,Republic of Ireland,Faculty of Spatial planning. (2000)

Archive of SID